

NIEMCY – Kościół katolicki

narodowych wychodźstwa polskiego w N. 1870-1914, Wr 1987; A. Poniatowska, S. Liman, I. Krężalek, *Związek Polaków w N. 1922-1982*, Wwa 1987; N. Humbert, *Die Franziskaner und die seelsorgliche Betreuung an fremdsprachigen nationalen Minderheiten in den Provinzen Rheinland und Westfalen 1893-1914*, Das Münster am Hallweg 41(1988) 108-175; J. Borzyszkowski, „Lud Polski się nie da...”. *Ks. Bolesław Domański patron Polaków w N. (1872-1939)*, Gd 1989; E. Osmańczyk, *Matka Boska Radosna, Patronka Polaków spod znaku Rodła*, P 1989; tenże, *Niezlomny proboszcz z Zakrzewa. Rzecz o księdzu patronie Bolesławie Domańskim*, Wwa 1989; G. Janusz, *Polonia w RFN*, Lb 1990; *Schematyzm PMK w RFN*, Wü 1990, 1994; L. Dyczewski, *Stan i potrzeby polskiego duszpasterstwa w N.*, ZCz 6(1991) z. 22, 108-130; *Dziesięć lat polskiego duszpasterstwa w Berlinie*, B 1992; *Kirche und Muttersprache*, Fr 1992; A. Nadolny, *Sto lat polskiego duszpasterstwa w Hamburgu 1891-1991*, Pl 1992; L. Dyczewski, *Polacy w Bawarii. Tożsamość etniczno-kulturowa, wchodzenie w społeczeństwo niemieckie*, Lb 1993; K. Kosicki, *Duszpasterstwo wśród Polaków w N. w latach 1945-1950*, Lb 1993; L. Bończa-Bystrzycki, *Kościół katolicki na Pomorzu Zachodnim (1871-1945)*, Koszalin 1995; *Księga jubileuszowa duszpasterstwa polskiego w N.*, Wü 1995; R. Iwan, *Polski Kościół katolicki w północnych N. Zarys duszpasterstwa*, DPZGK 47(1996) 84-96; W. Matwiejczyk, *Katolickie towarzystwa robotników polskich w Zagłębiu Ruhry I*, Lb 1999; H. Koszałka, *Religijność katolików polskojęzycznych w Hamburgu*, Zb 2002; B. Kołodziej, *Opieka duszpasterska nad wychodźcami polskimi do roku 1939*, Pz 2003; Z. Zieliński, *Opieka religijna nad polskimi robotnikami przymysłowymi w III Rzeszy w świetle dokumentów episkopatu niemieckiego i tajnych raportów sytuacyjnych służb bezpieczeństwa SS*, AcuWr(FZH) 28(2005) 425-444; *Duszpasterstwo polskojęzyczne w N. 1945-2005*, Lb 2006; K. Lehmann, J. Glemp, *Wskazania dla polskojęzycznego duszpasterstwa w N.*, w: *Duszpasterstwo polskojęzyczne w N. 1945-2005*, Lb 2006, 513-519; *Schematyzm PMK w RFN*, Han 2008.

Anastazy Nadolny

IV. KOŚCIOŁY PRZEDCHALCEDOŃSKIE I PRAWOSŁAWNE – W N. zamieszkuje 1,3 mln wyznawców Kościołów wsch. (1,7% mieszcz.); początkowo osiedlali się tu prawosł. Rosjanie (od XVIII w., m.in. w Berlinie, Poczdamie, Lipsku, Dreźnie) i Grecy (XIX w.); liczba wychodźców wzrosła po I (Ormianie, Rosjanie) i II wojnie świat. (Ukraińcy), od 60.-70. lat XX w. przybywali robotnicy sezonowi z Jugosławii (ok. 180 000), nast. nasiliła się emigracja chrześcijan z krajów Bliskiego Wschodu, a po 1991 z Europy Wsch.; 1994 powstała Commission of the Orthodox Church in Germany – koordynująca działalność duszpast. (wyd. biuletyn „Orthodoxie Aktuell”); obecnie w N. funkcjonują następujące struktury Kościołów przedchalc.: kopt. diecezja N., zał. 1990, mająca 12 parafii, klasztor w Brenkhausen k. Höxter (od 1993 siedziba biskupa) i Kröffelbach (ze szkołą teol.) oraz 5000 wiernych z Egiptu i Sudanu, jakobicka diec. Europy Centr. i Beneluksu z siedzibą w Düsseldorfie (utworzona z zał. 1971 wikariatu patriarchalnego N. z siedzibą w Warburgu), mająca 51 parafii, 39 księży i 50-65 000 wiernych, orm. diecezja N. podległa katolikosowi w Eczmiadynie (zał. 1992) z siedzibą w Kolonii; ośrodki duszpast. Kościoła malabarskiego znajdują się w Berlinie, nestoriańskiego w Wiesbaden i Moguncji. Kościoły prawosł. mają: 1° metropolię N. z Ekm. Patriarchatu Prawosł., utworzoną 1994 (siedziba w Bonn, od 1999 w Monachium), z Wydziałem Teol. przy Ludwig-Maximilians Universität; wydają „Veröffentlichungen des Instituts für Orthodoxe Theologie” (1993-; w serii Münchener Universitätschriften), „Liturgische Texte und Studien” (1995-) i „Orthodoxes Forum” (1987-), z 157 parafiami i 400 000 wiernych; 2° melchickoprawosł. metropolię N. podlegającą patriarchatowi antioch., mającą 15 000 wiernych, 3° bułg. metropolię Centr. i Zach. Europy (zał. 1993), 4° rum. metropolię N. i Europy Centr., zał. 1994 z 20 parafiami i 100 000 wiernych, 5° diec. Berlina i N. pod jurysdykcją Patriarchatu Moskiewskiego (zał. 2005, siedziba w Berlinie, drugi abp w Düsseldorfie), 6° Ros. Kościoła Prawosł. za Granicą (→ karłowicki Kościół; 1945 miał 150 parafii i 200 księży; 2007 abp M. Arndt podpisał akt zjednoczenia z Ros. Kościołem Prawosł.) z katedrą Heilige Neomartyrer und Bekenner Russlands und St. Nikolaus, klasztorem w Obermenzig (reaktywowany po 1981, rezydencja arcybiskupa), 7° gruzińską Europę Zach. (zał. 2003, siedziba w Ratzbonie), 8° serb. Europy Centr. (od 1979 siedziba w Hildesheim) z 43 parafiami i 25 000 wiernych, 9° parafie białor. (m.in. Monachium, zał. 1949, wydaje periodyk „Bačkaszczyzna”).

Fünfzig Jahre der Serbisch-Orthodoxen Kirchengemeinde in München 1946-1996, Mn 1997; Th. Nikolaou, *Orthodoxe Theologie an der Universität München*,

w: *Orthodoxie in Begegnung und Dialog. Festgabe für Metropolit Augoustinos*, Mn 1998, 171-198; J. Kielisch, *Die Geschichte der griechisch-orthodoxen Kirchengemeinde zum Erlöser in München 1824-1944*, H 1999; W. Klein, *The Orthodox Church in Germany*, w: *A Short History of the Orthodox Church in Western Europe in the 20th Century*, P 2006, 63-73.

Bożena Modzelewska

V. WSPÓLNOTY PROTESTANCKIE – W 1. poł. XVI w. na niem. terenach ukształtowały się → luteranizm (gł. ośrodek na uniw. w Wittenberdze), → kalwinizm i anabaptyzm (→ anabaptyści), prowadząc do podziału Kościoła rzym.kat. i powstania nowych wspólnot chrześc.; idee M. → Lutera i jego zwolenników (Ph. → Melanchtona, M. → Bucera, Th. → Müntzera i in.) nie zostały zaakceptowane przez Kościół kat.; po ekskomunice Lutera nastąpiła radykalizacja głoszonych poglądów teol. i podejmowanych działań prakt. (np. odrzucenie władzy pap., wprowadzenie języka niem. do liturgii, zniesienie celibatu, zakonów, Mszy prywatnych, reforma szkolnictwa); zaczęły powstawać nowe struktury kośc. opierające się gł. na ustaleniach → *Augsburskiego wyznania wiary*, → *augsburskiego pokoju religijnego* i → *westfalskiego pokoju* oraz sankcjonujące zasadę → *cuius regio eius religio*.

Ustrój prawny i podział władzy cesarstwa niem. w XVI w. sprzyjał kształtowaniu się autonomicznej rel. polityki ewang. terytoriów i stanów; reformacja szerzyła się m.in. w Wirtembergii (1534), na Pomorzu (1534-35), w Saksonii (1539), Brandenburgii (1539-40), Meklemburgii (1542); zwycięstwo ces. Karola V nad związkami → szmalkaldzkim (1537) przyczyniło do rekatolizacji i wybuchu wojen rel. łagodzonych przez → *Augsburskie interim*, a zwł. *augsburski pokój rel.*; księżęta Rzeszy opowiadali się po stronie reformacji gł. w celu ugruntuowania własnej autonomii oraz poszerzenia swoich posiadłości kosztem dóbr i terytoriów kat.; nowy stan rzeczy usankcjonował westfalski pokój, kończący wojnę 30-letnią (1618-48); spory wewnątrz luteranizmu (mimo m.in. uznania 1562 *Katechizmu* → *heidelberskiego* i uchwalenia 1577 → *Formuły zgody*) utrudniały proces jednolitej konfesjonalizacji, a sprzyjały kat. → *kontrreformacji*; 1. poł. XVI w. uważa się już za okres kośc. ukonstytuowania się wspólnot protest.; obronie ich praw i interesów służył (do 1806) → *Corpus Evangelicorum*; wspólnoty protest. w XVII w. przeżywały kolejny okres prób odnowy kośc.-teol. (zwł. → *pietyzm* i → *neologia*) i przetrwania staroluterańskiej ortodoksji.

Skutki sekularyzacji (1803) dotknęły całe chrześcijaństwo (m.in. konfiskata własności, dechrystianizacja życia publ. i polit.); wspólnoty protest. też je odczuły w swej działalności kośc. (np. próby rozdzielenia związków kośc.-państw., ograniczenie wpływów na edukację), mimo iż pozycje Kościoła państw. miały aż do 1918 gwarantowaną prawnie; 1815 → kongres wiedeński dokonał zmian terytorialnych powołując m.in. Związek Niem. (34 państwa i 4 wolne miasta) i pociągając za sobą proces reorganizacji wspólnoty protest. jako Kościołów krajowych (Landeskirchen); na terenie Prus w Kirche der Altpreuussischen Union (działający 1817-45 pod różnymi nazwami) pogłębiały się tendencje nar., osiągając w okresie międzywojennym punkt kulminacyjny w ruchu → *Niemieckich Chrześcijan*, oficjalnym poparciem Kościoła państw. (Deutsche Evangelische Kirche) dla → *narodowego socjalizmu* i próbach utworzenia ewang. Kościoła Rzeszy (Deutsche Evangelische Reichskirche) z L. → Müllerem jako bpem Rzeszy na czele; tendencjom przeciwstawił się zdecydowanie ewang. Kościół wyznaniowy (→ *Bekennende Kirche*).

Wspólnoty protest. tworzą wspólny. Evangelische Kirche in Deutschland (EKD), zał. 1945 (ma formę federacji); do EKD należą 22 autonomiczne Kościoły krajowe (Landeskirchen) wyznania (*Glaubensbekenntnis*) luterańskiego, reform. i unijnego: Evangelische Landeskirche Anhalts (187 parafii – dane z 2007), Evangelische Landeskirche in Baden (550 parafii), Evangelisch-Lutherische Kirche in Bayern (1537 parafii), Evangelische Kirche Berlin-Brandenburg-schlesische Oberlausitz (1485 parafii), Evangelisch-Lutherische Landeskirche

in Braunschweig (412 parafii), Bremische Evangelische Kirche (72 parafie), Evangelische Kirche in Mitteldeutschland (2489 parafii), Evangelisch-Lutherische Landeskirche Hannovers (1568 parafii), Evangelische Kirche in Hessen und Nassau (1181 parafii), Evangelische Kirche von Kurhessen-Waldeck (944 parafie), Lippische Landeskirche (71 parafii), Evangelisch-Lutherische Landeskirche Mecklenburgs (305 parafii), Nordelbische Evangelisch-Lutherische Kirche (624 parafie), Evangelisch-Lutherische Kirche in Oldenburg (123 parafie), Evangelische Kirche der Pfalz (431 parafii), Pommersche Evangelische Kirche (240 parafii), Evangelisch-reformierte Kirche (142 parafie), Evangelische Kirche im Rheinland (771 parafii), Evangelisch-Lutherische Landeskirche Sachsens (882 parafie), Evangelisch-Lutherische Landeskirche Schaumburg-Lippe (22 parafie), Evangelische Kirche von Westfalen (620 parafie), Evangelische Landeskirche in Württemberg (1406 parafii).

Granice Kościołów członkowskich EKD pokrywają się zasadniczo z granicami polit. z 1815; centr. urząd kośc. znajduje się w Hanowerze; mimo różnic w wyznaniu wiary Kościoły członkowskie praktykują wzajemną „wspólnotę ambony i stołu Pańskiego” (*Kanzel- und Abendmahlsgemeinschaft*); EKD liczy ok. 25 mln wyznawców; do demokratycznie wybranych gremiów kierowniczych EKD należą Synod, Rada i Konferencja Kośc., które odpowiadają za realizację zadań wynikających z ustawodawstwa kośc.; Synod (120 delegatów i 8 przedstawicieli młodzieży) obraduje raz w roku i ma charakter ustawodawczy; Rada stanowi gremium kierownicze (składa się z 15 członów), które wybiera ze swego grona na 6-letnią kadencję przewodniczącego (Ratsvorsitzender der EKD) będącego najwyższym reprezentantem EKD; od 1993 ma swego kadencyjnego specjalnego pełnomocnika przy rządzie Republiki Federalnej Niemiec i Unii Eur.; pracę tych gremiów wykonuje na co dzień Kirchenamt (Amtsstelle der EKD) z 4 gł. wydziałami, na czele których stoi prezydent; EKD odpowiada też m.in. za duszpasterstwo wojskowe i policyjne oraz patronuje wielu in. dzielom, instytucjom i organizacjom (np. Brot für die Welt, Diakonisches Werk, Evangelischer Entwicklungsdienst, Evangelische Missionswerk in Deutschland, Gemeinschaftswerk der Evangelischen Publizistik, Evangelische Zentralstelle für Weltanschauungsfragen, Frauenstudien- und -bildungszentrum in der EKD, Informations- und Dokumentationsstelle der EKD, Kirchlicher Dienst in der Arbeitswelt, Konfessionskundliches Institut Bensheim).

Członkami stowarzyszonymi (*asoziierte Mitglieder*) EKD są Bund Evangelisch-reformierter Kirchen Deutschlands (luźny związek samodzielnych reform. wspólnot kośc. w Brunzwicku, Bückeburgu, Dreźnie, Getyndze, Hamburgu, Stadthagen) i Moravian Church (Herrnhuter Brüdergemeine, m.in. Berlin, Bielefeld, Dreźnie, Frankfurt n. Menem, Herrnhut, Neugnadenfeld, Neuwied, Zwickau); EKD jest członkiem Rady Kościołów Chrześc. w Niemczech (Arbeitsgemeinschaft Christlicher Kirchen in Deutschland), współdziała ze Wspólnotą Kościołów Ewang. w Europie (Community of Protestant Churches in Europe), a jej Kościoły członkowskie należą do Konferencji Kościołów Eur. (Konferenz Europäischer Kirchen).

Poza EKD działają w N. następujące wspólnoty protest. (lub ich stowarzyszenia): wynikająca z powojennych amer.-bryt. stref okupacyjnych – Arbeitsgemeinschaft der Anglikanisch-Episkopalischen Kirchen in Deutschland (zał. 1999; koordynująca duszpast.-mis. działalność wspólnot anglik. na terenie N.), Church of England (Berlin, Bonn, Düsseldorf, Fryburg Br., Hamburg, Kolonia, Lipsk, Stuttgart), Episcopal Church in the USA (Augsburg, Baden-Baden, Frankfurt n. Menem, Ingolstadt, Karlsruhe, Norymberga), Evangelisch-methodistische Kirche (z centralą we Frankfurcie n. Menem; ok. 57 000 wyznawców, gł. w okolicach Stuttgartu), kontynuatorka staroluteraniskiej teologii i ortodoksji – Selbständige Evangelisch-

-Lutherische Kirche (z siedzibą w Hanowerze; 200 parafii; ok. 36 000 wiernych).

Poza EKD działają też protest. wspólnoty tzw. tradycji wolnokośc.: Arbeitsgemeinschaft Mennonitischer Gemeinden in Deutschland, skupiająca 3 konferencje regionalne mennonitów (zał. 1990; 54 gminy z centralą w Ingolstadt; ok. 6000 wyznawców), Bund Evangelisch-Freikirchlicher Gemeinden in Deutschland (zał. 1942 z siedzibą w Bad Homburg vor der Höhe; ok. 84 000 wyznawców), Evangelisch-altreformierte Kirche in Niedersachsen (EAK; reformierte Freikirche) w pn.-zach. N. (14 gmin; ok. 7000 wyznawców), Mülheimer Verband Freikirchlich-Evangelischer Gemeinden (44 gminy; ok. 3500 wyznawców); do nich należy zaliczyć także Apostelamt Jesu Christi (Chociebuż), Bund Freier evangelischer Gemeinden in Deutschland (Witten), Freikirche der Sieben-Tags-Adventisten in Deutschland (Aschaffenburg, Hameln, Memmingen). Prawie wszystkie wspólnoty protest. w N. są ekumenicznie otwarte.

Die Entstehung der Konfessionen, Mn 1965; W.D. Hauschild, TRE X 656-677; G. Gassman, K. Halaski, A. Sell, ÖkL 767-768, 1037-1039; E. Stammler, R. Henkys, EKLn I 579-586, 827-834; *Die Selbständige Evangelisch-Lutherische Kirche*, B 1995; H. Löwe, W. Hüffmeier, R. Frieling, LThK III (1995⁵) 1038-1047; W.D. Hauschild, B. Brenner, RGG II (1999⁴) 728-760 (bibliogr.); *Selbständige Evangelisch-Lutherische Kirche in Deutschland*, Gross Oesingen 2000; *Die Evangelisch-altreformierte Kirche in Niedersachsen*, Nordhorn 2003; *Chronik der Evangelisch-altreformierten Gemeinde Bunde 1858-2008*, Weener 2008.

Stanisław Józef Koza

VI. STATYSTYKA – Kościół kat. w N. (po zjednoczeniu Niemieckiej Republiki Federalnej z Niemiecką Republiką Demokratyczną) 1990 miał 5 metropolii i archidiecezji (Bamberg, Fryburg Br., Kolonia, Monachium-Freising, Paderborn), 18 diecezji (Akwizgran, Augsburg, Berlin, Dreźnie-Miśnia, Eichstätt, Essen, Fulda, Hildesheim, Limburg, Moguncja, Münster, Osnabrück, Pasawa, Ratyzbona, Rottenburg-Stuttgart, Spira, Trewir, Würzburg), 4 administratury apost. (Bischöfliche Ämter; Erfurt-Meiningen, Görlitz, Magdeburg, Schwerin), 1 ordynariat wojskowy, 1 prałaturę personalną (Personalprälatuur vom Heiligen Kreuz und Opus Dei) oraz 1 egzarchat apost. dla kat. Ukraińców rytu bizant. w N. i Skandynawii (Apostolische Exarchie für katholische Ukrainer des byzantinischen Ritus in Deutschland und Skandinavien), 12 759 parafii, 16 867 księży diec. i 5358 księży zak., 8422 zakonników, 49 149 siostr oraz 28,2 mln katolików (3975 wstąpiło, a 143 530 wystąpiło z Kościoła) na 63,7 mln mieszk.; 1999 – 7 metropolii i archidiecezji (Bamberg, Berlin, Fryburg, Hamburg, Kolonia, Monachium-Freising, Paderborn), 20 diecezji (Akwizgran, Augsburg, Dreźnie-Miśnia, Eichstätt, Erfurt, Essen, Fulda, Görlitz, Hildesheim, Limburg, Magdeburg, Moguncja, Münster, Osnabrück, Pasawa, Ratyzbona, Rottenburg-Stuttgart, Spira, Trewir, Würzburg), 1 ordynariat wojskowy, 1 prałaturę personalną oraz 1 egzarchat apost. dla kat. Ukraińców rytu bizant. w N. i Skandynawii, 12 467 parafii, 15 283 księży diec. i 4314 zak. (2225 w duszpasterstwie diec.), 6465 zakonników, 38 407 siostr, 2065 stałych diakonów, oraz 27,2 mln katolików na 79,8 mln mieszk.; 2007 – 7 metropolii i archidiecezji (Bamberg, Berlin, Freiburg, Hamburg, Kolonia, Monachium-Freising, Paderborn), 20 diecezji, 1 ordynariat wojskowy, 1 prałaturę personalną oraz 1 egzarchat apost. dla kat. Ukraińców rytu bizant. w N. i Skandynawii, 12 265 parafii i ośrodków duszpast., 13 552 księży diec. (8639 w duszpasterstwie) i 3325 zak. (2207 w duszpasterstwie diec.), 110 neoprezbiterów, 2887 stałych diakonów, 4423 asystentów i referentów par. (974 męskich i 3449 żeńskich), 3040 asystentów i referentów pastoralnych (1885 męskich i 1155 żeńskich), 4806 zakonników i 23 183 siostr (1 483 w zak. kontemplacyjnych) oraz 25,4 mln katolików (4881 wstąpiło, a 93 667 wystąpiło z Kościoła) na 82,2 mln mieszkańców.

AnPont 1991, 2001, 2008; AtHier Statistics (1992⁵); A. de Fuenmayor, V. Gómez-Iglesias, J.L. Illanes, *Die Prälatuur Opus Dei. Zur Rechtsgeschichte eines Charismas*, Mr 1994; E. Gatz, LThK III (1995⁵) 165-166; W. Wojtowicz, *Ge-*